CONCEPTUAL DELIMITATIONS OF THE FANTASTIC: THE UNCANNY AND THE MARVELOUS

Oana BĂDĂLUȚĂ
PhD student, University of Bucharest

Abstract: The first Anthology of Romanian fantasy prose, The Mask. Fantastic Romanian prose, written by the critic Alexandru George, appeared at Minerva Publishing House, Bucharest, in 1982; the analysis of this paper aims at defining, genesis and functions of the concept of fantastic, by identifying its dual meanings. According to Tzvetan Todorov, in the study Introduction to Fantastic Literature, there are obvious delimitations between the concepts of the uncanny and the marvelous, since the latter is associated with divine revelation and enlightenment, as opposed to the first, associated with the inner crisis of the being, who takes part in the fantastic act. In the Explanatory Dictionary of the Romanian Language, the definitions of the terms uncanny and marvelous refer to overcoming the boundaries, the limits of reality (the concept of uncanny) and manifestation through a sensational, atypical, perfect fact (the concept of marvelous). Both terms refer to the unreal or the supernatural, and are exceptions to the ontological plan.
The uncanny and the marvelous are close genres of the fantastic, although the perception of existence is realized differently: the first is associated with the bizarre, while the latter induces a state of balance, of solving the crisis situation. Identifying of the uncanny can be achieved through a logical, rational explanation, therefore it is all about the supernatural partially revealed and received. while the uncanny transposes the character into a state of confusion, terror and horror, the marvelous is perceived as a form of rebalancing the damaged consciousness, bringing the reader's perception to an outdated dimension of existence, by adopting beneficial attributes. The marvelous is expressed by the nature and substance of events, similar to humans.

Keywords: fantastic, delimitation, uncanny, marvelous.

Prima Antologie a prozei fantastice românești, *Masca. Proză fantastică românească,* realizată de criticul Alexandru George, a apărut la Editura Minerva, București, în anul 1982; analiza acestei lucrări urmărește definirea, geneza și funcțiile conceptului de *fantastic*, prin identificarea sensurilor duale ale acestuia. În acest demers critic al categoriei de *fantastic* se insistă asupra următorilor termeni: *mister* (obținut prin contopirea diferențelor dintre lumi, cea naturală și cea supranaturală), *inexplicabil / inadmisibil* (percepute ca forțe dezvoltate prin imixiunea componentelor celor două lumi alternante, reală și ireală, dispunând de ordine și legi proprii, cu personaje bizare, ale căror acțiuni aparțin domeniului ireal, fiind surprinzătoare și stranii).

Conform opiniei lui Tzvetan Todorov, în studiul *Introducere în literatura fantastică*, există delimitări evidente între conceptele de *straniu* și *miraculos*, deoarece al doilea termen este asociat revelației divine, iluminării, spre deosebire de primul, asociat stării de criză interioară a ființei, care ia parte la actul fantastic. Din punctul de vedere al cercetătorului, conceptul de *miraculos* este asociat cu necunoscutul, în timp ce categoria *straniului* are legătură cu situații sau fapte cunoscute, evidente, uneori chiar banale. Fenomenul *miraculosului* prezentat surprinde prin caracterul său inedit, în timp ce

evenimentul *straniu* are legătură cu o experienţă anterioară. *Miraculosul* şi *straniul* se impun ca două entităţi conceptuale, aflate într-un raport dihotomic.

În *Dicţionarul explicativ al limbii române de azi,* definiţiile termenilor de *straniu* şi *miraculos* fac referire la depăşirea graniţelor, a limitelor realului (în cazul conceptului de *straniu*) şi la manifestarea printr-un fapt senzaţional, atipic, desăvârşit (în cazul conceptului de *miraculos*). Ambii termeni fac trimitere la ireal sau supranatural, şi constituie excepţii ale planului ontologic.

Fantasticul ar putea fi definit ca fiind rezultatul unui colaj, format din secvenţe disparate şi stranii, cu scopul de a crea efectul de confuzie în conştiinţa receptorului neiniţiat, incapabil să discearnă între ceea ce înseamnă malefic şi benefic, neputincios a se proteja de semnificaţiile neobişnuite ale lucrurilor, care parvin din mediul înconjurător, sau insuficient de pregătit a percepe asocierea cu miracolul, ce se poate înfăptui. Un concept dihotomic, care înspăimântă şi atrage, este inclus în sintagma *mysterium tremendum*, expresie întrebuinţată de Aldous Huxley, în eseul de psihologie *The Doors of Perception*, publicat în anul 1954. Această expresie este sinonimă conceptului de *fantastic*, fiind vorba despre o taină care atrage şi respinge, în aceeaşi măsură. Fantasticul corespunde numai prezentului, urmărind întâmplările din prezent, care se succed şi consumă fiinţa umană. Acestuia îi este caracteristic excesul, deoarece se exprimă prin delimitările conexe, însă divergente, *straniul* sau *miraculosul*. În *Dicţionarul de Ştiinţe ale Limbii*, autoarele Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş şi Gabriela Pană Dindelegan definesc termenul de *interferenţă* (rezultat prin contopirea realului cu fantasticul), din perspectiva ideii de *transfer negativ*[1]. În acest sens, fantasticul impune o stare de incertitudine, determinată de influenţa *straniului*.

Straniul şi *miraculosul* sunt genuri proxime ale fantasticului, deşi percepţia existenţei se realizează în mod diferit: *straniul* se asociază cu bizarul, iar *miraculosul* induce o stare de echilibru, de rezolvare a situaţiei de criză. *Miraculosul* şi *fabulosul* nu înspăimântă, ci produc uimire: „Fabulosul operează cu o tipologie creată în vremi imemoriale. Exagerarea trăsăturilor fizice şi morale ale unui personaj sau a împrejurărilor în care el ajunge să se manifeste, are ca rezultat obţinerea unor dimensiuni fabuloase.”[2] Fantasticul este activat în conştiinţa receptorului, ca urmare a stării de ezitare, indecizie, în momentul când un eveniment încalcă legile cunoscute, realizându-se astfel confuzia între planul real şi cel ireal.

Identificarea fantasticului de tip straniu se poate realiza printr-o explicaţie logică, raţională, deci este vorba despre un supranatural parţial relevat şi receptat. Ceea ce asimilează cititorul sau cinefilul este un sentiment al bizarului, care se proiectează în fantastic, uzând de mecanismele acestuia. În acest cadru, conceptul este înţeles din perspectiva stării de *coincidenţă*, prin efectul întâmplării sau al conjuncturii create. Un eveniment este perceput ca fiind unul straniu, atunci când nu poate fi explicat cu

[1]Bidu-Vrânceanu, Angela, Călăraşu, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaş, Mihaela, Dindelegan Pană, Gabriela, *Dicţionar de Ştiinţe ale Limbii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1997, p. 255.
[2]Corneliu Crăciun, *Dicţionar de termeni literari*, Deva, Editura Emia, 2001, p.73.

ajutorul legilor fizice cunoscute, în timp ce faptul miraculos este corelat cu situaţia în care, cunoaşterea empirică devine insuficientă.

Un concept straniu poate fi considerat metafizicul, lumea impalpabilă, nevăzută, care corespunde îndeosebi fantasticului. Putem vorbi despre un metafizic al echilibrului interior, atunci când o parte din noi lipseşte şi simţim nevoia apropierii de sacru, de anulare a acestui vid ontologic, obsedant şi chinuitor. Acest lucru se poate realiza numai prin iertare, prin acceptarea greşelilor şi alegerea unui traseu ontologic corect, din punct de vedere moral. Nicolae Steinhardt, în lucrarea *Jurnalul fericirii*, vorbeşte despre acest neajuns sau insuficienţă a umanului, care poate atinge deplina formă de maturitate, doar prin acceptarea celorlalţi participanţi în tine, prin iertare şi iubire necondiţionată faţă de aproapele. Acest proces reprezintă o modalitate de purificare a sinelui prin ceilalţi, şi invers, astfel cum afirmă criticul şi istoricul literar, Dan C. Mihăilescu: „A te curăţa de tine şi a te umple de Dumnezeu. A te lăsa cuprins de celălalt, a te cunoaşte prin cărţile celorlalţi. A-ţi recupera adevărata identitate, printr-un exerciţiu constant, deliberat şi tenace de alterizare – iată rostul smereniei, al dăruirii şi al bucuriei împărtăşirii la N. Steinhart."[3] (N.Steinhart *Golul ca miez şi vocaţia iertării,* în *Exerciţii de supravieţuire*, volumul I, *Memorialistica sau trecutul ca re-umanizare)*

Dacă *straniul* transpune personajul într-o stare de confuzie, teroare şi oroare, *miraculosul* este perceput ca o formă de reechilibrare a conştiinţei lezate, apropiind percepţia cititorului de o dimensiune perimată a existenţei, prin adoptarea unor atribute benefice.

Într-o povestire fantastică, feericul prespune *miraculosul*, care nu perturbă lumea reală şi nu-i distruge coerenţa - fantasticul este cel care afectează personajele, produce dezordine existenţială, printr-o intervenţie neaşteptată în lumea reală şi o ruptură care generează panică. A scrie o povestire fantastică înseamnă a practica jocul cu frica, întrucât scriitorul nu este convins nici el, pe deplin, de scenariile narative pe care le inventează şi la care asistă, având rol de martor. Jocul cu teama generează incertitudinea, la care autorul nu renunţă, tocmai pentru a da coerenţă acestui amuzament mascat. Fantasticul intervine într-o lume ştearsă, care solicită miracolul, ca o soluţie, ori ca răspuns. Se impune astfel o deschidere generală spre sacralitatea imaginarului. Scriitorul Rudolf Otto afirmă: „Diferenţa dintre sacrul înţeles ca o categorie, *a priori,* a raţiunii şi sacrul, aşa cum se manifestă el în lumea fenomenelor, ne-a condus, până la urmă, la binecunoscuta diferenţă dintre revelaţia interioară şi revelaţia exterioară, dintre revelaţia generală şi revelaţia specială, iar această diferenţă, identică, de fapt, ne-a condus la problema raportului dintre raţiune şi istorie."[4] Discrepanţa dintre cele două concepte analizate, *straniul* şi *miraculosul*, este demonstrată prin ideea conform căreia, miraculosul presupune intervenţia proniei (a transcendenţei, a divinităţii), fapt subînţeles şi acceptat de receptorul textului literar sau de spectatorul cinefil. În naraţiunile fantastice supranaturalul este acceptat, rămânând deschis interpretărilor, prin caracterul său ambiguu, inexplicabil şi iraţional. Miraculosul se

[3]Apud Dan C.Mihăilescu, *Literatura română în postceaușism*, Iași, Editura Polirom, 2004, p.143.
[4]Rudolf Otto, *Sacrul. Despre elementul irațional din ideea divinului și despre relația lui cu raționalul*, București, Editura Humanitas, 2005, p.223.

exprimă prin natura şi substanţa evenimentelor, similare umanului. Situaţiile care au legătură mai mult cu un fapt supranatural, decât cu realul, provoacă incertitudine, derulându-se firesc, deşi sunt încălcate regulile existenţei reale. Se poate vorbi astfel despre activarea unui alt set de legi, neordonate; deşi, la prima vedere, universul descris are o logică firească, totuşi, la o analiză atentă, se observă prezenţa unor elemente, care fac trimitere spre o decelare supranaturală a fenomenelor, faptelor sau a lucrurilor.

În trilogia *Stăpânul Inelelor,* scrisă de J.R.R. Tolkien, trecerea pragului, echivalând cu ieşirea din Comitat, apoi cu parcurgerea drumului până la hanul *Poneiul în două picioare,* presupune acceptarea realităţii, în timp ce depăşirea limitei şi întâlnirea cu personajele stranii, călăreţii negri, constituie intrarea în spaţiul fantastic. În acest fel, se realizează un act de interferenţă în cotidian, prin introducerea indicilor, având ca efect obţinerea unor modificări a lumii fenomenale cunoscute (personajul Frodo Baggins depăşeşte spaţiul familiar, moment în care are loc suprapunerea elementelor stranii, în sistemul de gândire al receptorului, şi se produc schimbări în viaţa reală a personajului central). Precizăm faptul că elementul interferent derivă din termenul grecesc *phantasticos*, care face referire la imaginaţie. Prin urmare, fenomenul de interferenţă este condiţionat de factorul mental, care, la rândul lui, este pus în mişcare prin intermediul ficţiunii. Odată depăşit Comitatul, Frodo se confruntă cu un alt obstacol, dincolo de care începe Mordorul, tărâm al pustietăţii, ce aparţine ţinutului supranumit *Pământul-de-Mijloc*. Iniţierea se efectuează treptat de-a lungul călătoriei hobbitului, sub autoritatea personajului vrăjitor, Gandalf cel Sur. Similar altor creaţii cinematografice de tip *fantasy,* criteriile axiologice alternează cu cele oponente, realizându-se astfel o intersectare a principiilor, în cadrul sistemului de valori.

În studiul intitulat *Discernământul modernizării. Şapte conferinţe despre situaţia de fapt*, apărut la Editura Humanitas, Bucureşti, 2004, eseistul Horia Roman Patapievici subliniază faptul că lumea modernă nu mai reuşeşte să-şi controleze şi să-şi folosească, în sens constructiv, imaginaţia. În acelaşi timp, personajul care aspiră la statutul de erou, îşi va înfrunta condiţia de entitate fantastică, în acest caz de hobbit, asumându-şi-o pe cea de salvator şi cuceritor al lumii sau al cetăţii.

În studiul intitulat *Mituri şi mitologii politice*, scriitorul Raoul Girardet consideră că mitologia societăţilor contemporane nu se diferenţiază de miturile tradiţionale. În acest fel s-ar explica intenţia regizorului Peter Jackson, de a atribui semnificaţii polisemice evoluţiei personajului Frodo Baggins: „Există apoi un timp al prezenţei, al salvatorului care a venit, timp în care, fără îndoială, cursul istoriei e pe cale de a se împlini, dar în care, şi manipularea voluntară joacă un rol din ce în ce mai mare, în elaborarea mitului.”[5]

Putem observa şi o manipulare involuntară, exercitată asupra spectatorilor, care acceptă, aprioric, statutul personajului central masculin, mai ales în cazul acelora care nu conştientizează natura malefică a fantasticului şi care-şi circumscriu, în mod involuntar, gestica, limbajul şi atitudinea personajelor supranaturale din această trilogie. Orice formă de manipulare, voluntară sau involuntară, se desprinde de real printr-un clişeu al puterii sociale, respectiv politice, după cum se întâmplă cu eroii din opera

[5]Raoul Girardet, *Mituri şi mitologii politice*, Iaşi, Editura Institutul European, 1997, p.55.

scriitorului George Orwell, *Ferma animalelor,* publicată în anul 1945, care sunt obligaţi să urmeze şi să se supună regulilor unui joc nescris, din punct de vedere moral. Scriitorul Raoul Girardet ne informează asupra acestui *imperiu al stăpânirii lumii*, care determină voit rămăşiţele unei societăţi juste, conduse prin minciună şi ipocrizie.

Decodarea fantasticului se realizează prin intermediul anumitor semne, detalii sau simboluri. Eugen Simion vorbeşte despre caracterul uşor instabil şi neconvingător al *semnului,* fiind considerat: „(...) o iscoadă a miracolului. Rostul lui este să ţină faptele într-o zonă de ambiguitate şi să dea cititorului impresia că în preajma lui se desfăşoară altă istorie."[6] Miraculosul generează indici dificil de interpretat şi descifrat, care nu pot fi încă decodaţi.

Evoluţia relaţiei *fantastic-semn* poate fi exprimată în felul următor: fantastic-semn-simbol-miraculos-ambiguu. Semnele produse prin intermediul fantasticului se produc într-un anumit moment istoric, într-un timp paralel sau într-o altă dimensiune a timpului, care poate funcţiona diferit. Semnele construiesc istoria, fiind infinit polară. În sens invers, timpul este materia care transcede istoria, folosindu-se de semne. Istoricul pare a nu-şi mai găsi propria istoricitate, hotărând să conserve celelalte două timpuri, trecutul şi viitorul, prin matricea prezentului. Asistăm la o contopire de ordin mental-istoric, prin care cele trei axe temporale se întrepătrund, iar trecutul şi viitorul devin timpuri binare, ce utilizează prezentul, în funcţionalitatea lor. Prin urmare, vor rezulta variantele de timp: trecut-prezent sau viitor-prezent. Dezechilibrul provocat prin fantastic este important, în vederea ordonării mircocosmosului, uzând de experienţa realului, laolaltă cu joncţiunea elementelor supranaturale, care se manifestă prin indici, necesari creării unei atmosfere fantastice.

Bibliografie

Bidu-Vrânceanu, Angela, Călăraşu, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaş, Mihaela, Dindelegan Pană, Gabriela, *Dicţionar de Ştiinţe ale Limbii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1997;
Crăciun, Corneliu, *Dicţionar de termeni literari*, Deva, Editura Emia, 2001;
Girardet, Raoul, *Mituri şi mitologii politice*, Iaşi, Editura Institutul European, 1997;
Mihăilescu,Dan C., *Literatura română în postceauşism*, Iaşi, Editura Polirom, 2004;
Otto, Rudolf, *Sacrul. Despre elementul iraţional din ideea divinului şi despre relaţia lui cu raţionalul*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2005.

* This work was cofinaced from the European Social Fund through Sectoral Operational Programme Human Resources Development 2007-2013, project number POSDRU/159/1.5/S/140863, Competitive Researchers in Europe in the Field of Humanities and Socio-Economic Sciences. A Multi-regional Research Network, sau Această lucrare a fost cofinanţată din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 Ŕ 2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul ştiinţelor umaniste şi socio-economice. Reţea de cercetare multiregională (CCPE)

[6]Eugen Simion, *Mircea Eliade. Nodurile şi semnele prozei,* Iaşi, Editura Junimea, 2006, pp.154-155.